

Redactioneel

We openen deze uitgave van *OverHolland* met een treurige mededeling. Tot ons grote verdriet is Henk Hoeks, een van de redacteuren van *OverHolland*, op 29 januari 2017 overleden. Henk Hoeks, geboren 14 maart 1947, behoorde tot de oprichters van de Socialistische Uitgeverij Nijmegen, waarvan hij van 1970 tot 2008 redacteur was. Het fonds van de SUN rustte, zoals hij het zei, van meet af aan op twee pijlers: filosofie en geschiedenis, waaraan in de loop van de jaren zeventig als derde steunpilaar architectuur werd toegevoegd. De aandacht voor architectuur werd gevoed door de banden die de uitgeverij in het begin van haar bestaan onderhield met de studentenoppositie aan de Afdeling Bouwkunde van de Technische Hogeschool Delft.

Voortbouwend op de contacten en vriendschappen uit die tijd is onder regie van Henk Hoeks een schitterende reeks boeken over architectuur tot stand gekomen, die na de liquidatie van SUN Architecture in 2011 door zijn bemiddeling onderdak heeft gevonden bij uitgeverij Vantilt. Henk Hoeks wordt alom geprezen vanwege zijn zorgvuldige boekuitgaven en zijn bijzondere vermogen schrijverstalent tot ontplooiing te brengen. Met name het laatste heeft ook op het gebied van de architectuur zijn vruchten afgeworpen. Van 1990 tot en met 2003 ontfermde hij zich over het architectuurtijdschrift *OASE* (nrs 28-61), dat door architectuurstudenten in Delft was opgezet. Het was een kweekvijver van jong talent. Die rol is sinds 2004 deels overgenomen door de reeks *OverHolland, architectonische studies voor de Hollandse stad*.

De interesse van Henk Hoeks gold vooral de theorie en de geschiedenis van de architectuur. Over zijn beweegredenen kunnen we het best hemzelf aan het woord laten. 'Vanuit zijn filosofische oriëntatie was hij allereerst geboeid door de vorm. De vorm begrenst en individualiseert, hij is het intelligibele aspect van de dingen. De vorm maakt kenbaar, grenst functies af, bijvoorbeeld in een stedelijke structuur', schreef hij in 2008 in het

Editorial

We open this edition of *OverHolland* with the very sad news that one of the journal's editors, Henk Hoeks, died on 29 January 2017. Born on 14 March 1947, Henk was one of the founders of the publishing house SUN (*Socialistische Uitgeverij Nijmegen*, 'Nijmegen Socialist Publishers'), where he worked as an editor from 1970 to 2008. From the outset, as he himself said, SUN rested on two main pillars: philosophy and history, to which architecture was added as a third pillar in the course of the 1970s. The new focus on architecture was boosted by SUN's long-established links with rebellious students at Delft University of Technology's faculty of architecture.

Under Henk Hoeks's editorship, based on his contacts and friendships from that time, a magnificent series of books on architecture was published; after SUN Architecture was wound up in 2011, he arranged for these to be published henceforth by Vantilt. Henk Hoeks was widely praised for his carefully crafted publications and his remarkable ability to bring out writers' talents – with particular success in the field of architecture. From 1990 to 2003 he ran the Dutch architectural journal *OASE* (issues 28-61), founded by architecture students at Delft. It was a breeding ground for young talent. Since 2004 part of this role has been taken over by the *OverHolland, architectonische studies voor de Hollandse stad* ('About Holland: architectural studies on Holland's towns and cities') series.

Henk Hoeks was especially interested in architectural theory and history. He expressed his motives for this, perhaps more clearly than anyone else, in the following words: 'Given his philosophical outlook, he was above all fascinated by form. Form restricts and individualizes – it is the intelligible aspect of things. Form makes things identifiable, and demarcates functions, for example in an urban structure', he wrote of himself in the third person in the 2008 booklet *Goed vastzittende spijkers* ('Well-hammered nails'). He recalled the eye-opening illustrations on a Piranesi altar, and

boekje *Goed vastzittende spijkers*, sprekend over zichzelf in de derde persoon. Als eye-opener herinnert hij zich de afbeeldingen van een altaar van Piranesi en het commentaar van Manfredo Tafuri in *Ontwerp en utopie*: ‘Hij onderging de afbeeldingen met verklarende tekst van de auteur als een schok en als een bevrijding. Het altaar van Gian Battista Piranesi bevatte een les die hij gretig tot zich nam en sindsdien niet meer is vergeten. Het vertelde een verhaal over het dubbele gezicht van de cultuur: een zinnelijke, kleurrijke, uit talrijke facetten opgebouwde representatieve voorkant, die de verhuiling vormt van een kale, uit louter abstracte geometrische volumes bestaande achterkant, waarvan de naakte aardbol in het oog springt. Elke fundering in natuur of spontaneïteit is hier afwezig, want wie goed kijkt, zal ontdekken dat de complexe structuur van de voorzijde is opgebouwd uit elementen van reeds lang ten onder gegane culturen, zoals de drie gestapelde sarcofagen. Cultuur is een spel met door de geschiedenis overgeleverde brokstukken, een geheel van fragmenten die wij ons toe-eigenen en door die toe-eigening omvormen tot een amalgaam van heterogene elementen. Wij leven in een cultuur van “constructeurs”, de overvloed aan beelden en de zintuiglijke rijkdom verhullen een principiële “armoede”, namelijk die van het berekenende intellect. Het laatste woord heeft de stomme bol, leegte en stilte. Alhoewel: de heilige Basilius, die bezig is aan zijn vlucht naar de hemel, wordt van bovenaf beschenen door een licht. Een symbool van het *telos*, de verlossing?’ In weerwil van radicale inzichten werden bij Henk Hoeks troostrijke denkbeelden nooit helemaal uitgewist. Het behoedde hem en ons voor veel chagrijn en fanatisme.

Een verheugende mededeling is dat de voorgaande uitgaven van de *OverHolland* intussen online toegankelijk zijn via <http://journals.library.tudelft.nl/index.php/overholland> en met behulp van een index geraadpleegd kunnen worden.

OverHolland 18/19 voegt daaraan een nieuwe zoekterm toe. Thema van deze uitgave is ‘Universiteit en stad’. In een aantal artikelen wordt de stichting en ontwikkeling van de Technische Universiteiten in Delft en Eindhoven onder de loep genomen. De vergelijking van deze twee TU’s is met name gericht op de invloed van deze stedelijke instellingen op de ruimtelijke ontwikkeling van de betreffende steden. In het bijzonder wordt de aandacht gevestigd op een ingrijpende verandering in de historische ontwikkeling van universiteitsgebouwen: de introductie van laboratoria ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek. De verandering in de relatie universiteit–stad die door de toegenomen omvang van de gebouwen en de te

verwachten hinder teweeg werd gebracht, komt juist in de ontwikkeling van de beide TU’s sterk naar voren. Als eerste in de rij Nederlandse universiteiten werd na de Tweede Wereldoorlog aan deze twee instellingen het ‘campusmodel’ ingevoerd, dat wil zeggen de universiteit als een auto-noom stadsdeel. De mate van ruimtelijke zelfstandigheid van de universiteit is sindsdien een telkens terugkerend thema in de discussies over de huisvesting ervan. Identiteit en herkenbaarheid van de universiteit staan daarbij op gespannen voet met het belang van integratie in de stad als voorwaarde voor het functioneren van de universiteit als stedelijke instelling.

De studies die voor deze uitgave van *OverHolland* zijn verricht, maken deel uit van een gezamenlijk project van onderzoekers van de Faculteiten Architectuur van Delft en van Eindhoven onder leiding van Esther Gramsbergen en Bernard Colenbrander. Het project kreeg financiële ondersteuning van de diensten Huisvesting en vastgoed van de twee TU’s. De kern van het onderzoek is het cartografische deel, waarbij technieken worden gebruikt die eerder werden ontwikkeld in het Delftse onderzoek naar de ruimtelijke ontwikkeling van de steden in de Randstad, dat in eerdere uitgaven van *OverHolland* is besproken. In enkele stappen worden de ruimtelijke ontwikkeling van Delft en Eindhoven en de huisvesting van de TU’s met de daaraan gelieerde instellingen in kaart gebracht. Nieuw is de manier waarop meer in detail de veranderingen van het ruimtelijk patroon van de beide campussen is gedocumenteerd in plattegrond en doorsneden. Het gaat daarbij met name om de inrichting van het maaiveld van de onbebouwde ruimten in relatie tot de plint van de gebouwen. Daarnaast maakt de typologische studie van de gebouwen van beide campussen inzichtelijk hoe de verdeling en de aard van de ruimten in de gebouwen zich verhouden tot de bestemming en inrichting van de omliggende buitenruimten.

De omzetting van dit soort analyses in ‘regels voor het bouwen’ die als richtlijn kunnen dienen bij de transformatie van de campus, is de bijzondere expertise van de in Eindhoven opererende ‘design based research group’ Bauhütte onder leiding van Christian Rapp. De groep werd in het leven geroepen voor het maken van het masterplan voor de verdere transformatie van de campus in Eindhoven en de begeleiding daarvan. Het masterplan laat zien hoe de behoefte aan een nieuw soort universiteitsgebouwen en de campus, die intussen deel uitmaakt van het architectonische erfgoed, met elkaar in overeenstemming kunnen worden gebracht. Bauhütte ontwierp ook het masterplan voor de transformatie van de campus van de uni-

Manfredo Tafuri's commentary on them in *Architecture and utopia*: 'He experienced the illustrations, and the author's explanatory text, as a shock and a liberation. Gian Battista Piranesi's altar taught him a lesson he was very keen to learn, and would never forget. It told him about the double face of culture: a sensual, colourful, multifaceted, elegant front side that conceals a bare rear side made up of purely abstract geometric forms, with the naked globe as its most striking feature. There is no basis here in nature or spontaneity, for anyone that looks closely will discover that the complex structure of the front is made up of features from long-vanished cultures, such as the three stacked-up sarcophagi. Culture is an interplay with historical fragments, a set of which we appropriate and, in so doing, turn into an amalgam of heterogeneous elements. We live in a culture of "constructors"; the abundance of images and the sensual wealth conceal a fundamental "poverty", that of the calculating intellect. The last word is with the mute globe, emptiness and silence. And yet St Basil, in mid-flight to heaven, is lit from above – a symbol of *telos*, salvation?' Despite his radical views, Henk Hoeks never entirely abandoned comforting ideas – saving him, and us, from much chagrin and fanaticism.

More cheering news is that the previous issues of *OverHolland* are now available online at <http://journals.library.tudelft.nl/index.php/overholland> and can be consulted with the help of an index. *OverHolland* 18/19 has now added a new search term. The theme of this issue is 'the university and the city'. A number of articles look closely at the foundation and development of the Delft and Eindhoven Universities of Technology. The comparison between the two mainly focuses on how these urban institutions influenced the two cities' spatial development. Particular attention is paid to a far-reaching change in the historical development of university buildings: the introduction of laboratories for purposes of research. The change in the university/city relationship that took place because of the increased size of the buildings and the greater resulting inconvenience is clearly visible in the development of both institutions. Delft and Eindhoven were the first two post-war Dutch universities to introduce the 'campus' model: the university as a separate district of the city. The degree of the university's spatial independence has been a recurring theme in the debate about its accommodation. The separate identity of the university has continued to clash with the need to integrate it into the city so that it can continue to function as an urban institution.

The studies carried out for this issue of *OverHolland* are part of a joint project by

researchers at the Delft and Eindhoven faculties of architecture, supervised by Esther Gramsbergen and Bernard Colenbrander. The project was funded by the two universities' housing and property departments. The core of the research is the cartographical section, which uses techniques developed earlier in Delft's research into the spatial development of towns and cities in the Randstad conurbation, discussed in previous issues of *OverHolland*. The spatial development of the two cities and the accommodation of the two universities and associated institutions is mapped out in successive stages. What is new is the way in which changes in the spatial pattern of the two campuses is documented in detailed ground plans and cross-sections. This mainly concerns the arrangement of the unbuilt ground level in relation to the plinths of the buildings. At the same time, typological study of the buildings on both campuses makes clear how the distribution and nature of indoor spaces are related to the purpose and arrangement of the surrounding outdoor spaces.

The conversion of this kind of analysis into 'rules for rebuilding' that can serve as guidelines to the transformation of the campus is the particular expertise of Bauhütte, the 'design-based research group' supervised by Christian Rapp. The group was set up to produce a master plan for the further transformation of the Eindhoven campus and its supervision. The plan shows how the need for new kinds of university buildings can be combined with a campus that is now part of the architectural heritage. Bauhütte also drew up the master plan for the transformation of the Tilburg University campus. As part of this, KAAN Architecten has designed a new Teaching and Self-Study Centre, which is now under construction. Details are provided in the article by Kees Kaan.

Finally, the Polemics section of *OverHolland* commemorates the fact that Aldo Rossi's book *The architecture of the city* was published fifty years ago. To mark the occasion, Ezio Bonfanti's October 1970 article *Elementi e costruzione: note sull'architettura di Aldo Rossi* from the journal *Controspazio* – the first architectural-theory analysis of Aldo Rossi's designs – is published here for the first time in Dutch and English translations, together with Rossi's notes and the letter he wrote to Bonfanti about them, as well as Bonfanti's reply. An introduction to these unique documents is provided by Stefano Milani.

versiteit in Tilburg. Binnen dit kader maakte KAAAN Architecten een ontwerp voor een nieuw Onderwijs- en Zelfstudiecentrum dat inmiddels gerealiseerd wordt. Kees Kaan licht een en ander toe.

Tot slot gedenkt *OverHolland* in de rubriek Polemen het feit dat vijftig jaar geleden de publicatie van Aldo Rossi's *De architectuur van de stad* plaatsvond. Ter gelegenheid hiervan wordt 'Elementi e costruzione. Note sull'architettura di Aldo Rossi' van Ezio Bonfanti uit *Controspazio*, oktober 1970 – de eerste architectuur-theoretische beschouwing van ontwerpen van Aldo Rossi – in Nederlandse en Engelse vertaling gepubliceerd, inclusief Rossi's notities en de brief erover die hij aan Bonfanti schreef, plus het antwoord van Bonfanti. Stefano Milani schreef een inleiding bij deze unieke documenten.